

атеизма с элементами публицистики, все-таки труды И. Миговича отличаются акцентом на педагогической составляющей атеистического воспитания верующих иудеев.

Ключевые слова: иудаизм, сионизм, научный атеизм, атеистическое воспитание, идея богоизбранности, Тора, марксизм-ленинизм, критика религии, религиоведение.

Basauri Ziuzina. Ivan Mygovych's Academic Works on Judaism and Zionism in the Context of the Progress of Scientific Atheism in Ukrainian Soviet Republic.

The article is devoted to the analysis of Ivan Mygovych's academic works on Judaism and Zionism. I. Mygovych worked at the department of scientific atheism in Kyiv State Pedagogical Institute in 1973-78. The article gives Mygovych's short biography, general characteristic and analysis of his works on Judaism and Zionism, as well as common features in the exposition of material and peculiarities of the study of Judaism and Zionism from the perspective of scientific atheism. The conclusion is made, that though I. Mygovych is not original in criticizing Judaism and Zionism, he accurately follows Marxist-Leninist methodology in his study, knows and uses fixed terminology of scientific atheism, using sometimes publicistic style. Mygovych's works stand out for the pedagogical component of atheistic education.

Keywords: Judaism, Zionism, scientific atheism, Hasidism, atheistic education, idea of Jews as God's chosen nation, Torah, Marxism-Leninism, criticism of religion, study of religion.

УДК 281.21

Богачевська І. В.

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЛІНГВІСТИЧНОГО РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

У статті розглядаються методологічні аспекти і проблемне полемологічного дослідницького напрямку вітчизняного релігієзнавства – лінгвістичного, який активно розвивається на кафедрі культурології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М. П. Драгоманова. Доводиться необхідність розвитку вітчизняної традиції порівняльного вивчення конфесійних та етнічних мов у широкій культурологічному контексті.

Ключові слова: лінгвістичне релігієзнавство, проблемне поле, методологія, конфесійна мова, етнічна мова.

Розгляд філософських проблем як проблем лінгвістичних – явище не нове як світової, так і вітчизняної філософської та філологічної традиції. Недарма трансформація філософської парадигми, що мала місце у всьому світі в ХХ ст. увійшла в історію філософії як “лінгвістичний поворот”. Імена Вітгенштейна, Хайдеггера, Дерріди та інших великих філософів нашого століття нерозривно пов’язані з намаганням переосмислити низку ключових філософських проблем як проблеми мови, комунікації і розуміння. Не потрібно доводити правочинність таких підходів: вони довели як власне право на існування, так і ефективність у рамках філософських систем своїх авторів.

Проблемне поле лінгвістичного релігієзнавства охоплює велике коло питань, які можна звести до декількох груп:

- проблеми релігійної мови, куди входять питання можливості та способів вербалізації містичного досвіду; розгляд мови релігії в цілому й мов конкретних релігій (сакральні, профетичні, святоотцівські, богослужбові тощо); питання їх фонетичної та граматичної кодифікації; принципові питання можливості перекладу сакральних текстів іншими сакральними або профанними (світськими) мовами;

- проблеми сакральних текстів, до яких належать питання кодифікації корпусів сакральних текстів (створення канону); питання співвідношення Писань та Переказів, захист

їх від наступних перекручувань при поширенні й тиражуванні; проблеми формування, розвитку та функціонування нарративних традицій конкретних релігій, жанрова система й функції релігійних текстів;

- лінгвістичні колізії релігійних практик, куди входять такі питання, як вивчення герменевтичних, екзегетичних і гомілетичних традицій конкретних релігій; семіотика обрядів, ритуалів і культової сфери як текстів певної духовної культури;

- проблеми релігійної комунікації, її рівні (вертикальна та горизонтальна) і форми; релігійні мас-медіа та ЗМІ; “лінгвістичне маніпулювання” свідомістю віруючих;

- проблеми релігійного дискурсу, тобто питання взаємодії релігійної мови й секулярного середовища; функціонування мови релігії в конкретних етно-конфесійних і соціально-історичних контекстах; взаємодія релігійних і національних мов та літератур; взаємовпливи релігійних і фольклорних традицій тощо.

Поділ тематики лінгвістичного релігієзнавства є досить умовним, тому щодакпі питання є “наскрізними” для всієї дисципліни. До них, зокрема, належить проблема нарративних традицій релігій, що мають сакральні тексти, в першу чергу авраамічних.

У контексті формування академічного релігієзнавства як повноцінної філософської дисципліни в нашій країні стрімко зростає інтерес до релігійних текстів світових релігій, писемних традицій християнських конфесій, до вивчення впливу сакральних текстів на літературну творчість і фольклорну традицію.

Можна стверджувати, що з кінця 90-х років ХХ ст. у вітчизняному академічному релігієзнавстві формується група дослідників, які працюють у проблемному полі лінгвістичного релігієзнавства. Спочатку українські релігієзнавці зверталися в основному до аналізу проблем писемної культури і мови православ'я [1 та 5], розглядали мову і писемність як складові церковно-релігійного життя православних християн; документальні пам'ятки християнської писемної культури – рукописні та друковані книги, монастирські бібліотеки. Приклад такого дослідження – монографія Т. Горбаченко “Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект” [4]. Згодом молодше покоління звернулося до мовної проблематики в контексті філософії релігії. І. Богачевська від аналізу евристичних можливостей застосування спадщини О. Потебні в релігієзнавстві перейшла до проблем філософського аналізу мови релігії в контексті національної самосвідомості [1], звернулася до проблеми побудови моделей релігійних нарративних традицій у цілому і християнства зокрема [2]. Її аспіранти А. Жаловага та І. Соломаха займалися питаннями національної проповідницької традиції. О. Горкуша захистила фундаментальну дисертацію по концепту Логосу в широкому релігійно-культурному контексті. І. Остащук із застосуванням методології лінгвістичного релігієзнавства продуктивно розробляє проблематику сакрального символізму.

Завдяки діяльності О. Панича, в останні роки в нашому релігієзнавстві актуалізувалося вивчення проблем перекладу та перекладності сакральних текстів. Нещодавно захищена в НПУ імені М. П. Драгоманова дисертація його аспірантки В. Зінякової на прикладі ТаНаХа розглянула мовно-смісловий універсум релігійної традиції та його зв'язок із неперекладністю сакральних текстів.

Дискусії навколо основних принципів розуміння текстів культури, зокрема й релігійних, що тривають у світовій гуманітаристиці протягом майже чверті століття, показують, що лінгвокультурологічна проблематика є полем перетину дослідницьких інтересів релігієзнавців і культурологів. На кафедрі культурології НПУ імені М. П. Драгоманова в останні роки зібрався колектив одностудців, які на чолі з В. Бондаренко силами професорів кафедри готують молодих науковців, теми кандидатських дисертацій яких безпосередньо пов'язані з лінгвістикою релігії. О. Присакар (науковий керівник

І. Богачевська) вивчає перекладацькі та коментаторські інтерпретації канону Нового Завіту в контексті проблеми перекладності сакральних текстів. Ю. Мороз (науковий керівник І. Богачевська) досліджує національну традицію біблійних перекладів в широкому соціокультурному контексті. Г. Целковський (науковий керівник В. Хромець) працює над вивченням аналітичної традиції лінгвістичної філософії.

Отже, можемо говорити про те, що на базі кафедри культурології НПУ поступово створюється наукова школа лінгвістичного релігієзнавства.

Метою цієї статті є окреслення методологічних аспектів лінгвістичного релігієзнавства як молодого дослідницького напрямку вітчизняного релігієзнавства, котрий активно розвивається на кафедрі культурології Інституту філософської освіти і науки НПУ імені М. П. Драгоманова.

Проблематика, якою займаються релігієзнавці в контексті лінгвістики релігії практично не аналізується в літературознавстві та лінгвістиці. Ланцюжок “мова – текст – корпус текстів – писемна (нарративна) традиція”, вплетений у тканину певної релігійної традиції, постає основним “дослідницьким матеріалом” лінгвістичного релігієзнавства. На жаль, багато з робіт наших філософів, виконаних у руслі лінгвістичного релігієзнавства, не відомі вітчизняним філологам і, за відсутності професійного міждисциплінарного обговорення, часом грішать певними філологічними неточностями. Отже, на разі питання налагодження міждисциплінарних зв’язків із колегами з філологічного цеху.

У вітчизняному філософському релігієзнавстві та філології склалася дещо парадоксальна ситуація: іноді важко визначити до якої науки віднести те чи інше конкретне дослідження – до філології чи до релігієзнавства. Єдиним чітким критерієм, за яким можливе “галузеве” визначення таких міждисциплінарних досліджень, стає дослідницька методологія. Аналіз методів дослідження текстів, що використовуються у дискурс-аналізі, семіотиці, теорії комунікацій, наратології, етнолінгвокультурології, соціології масової комунікації тощо, здійснений нами, не підтвердив можливості створення суто релігієзнавчої методології та методики аналізу релігійних текстів. Методологія лінгвістичного релігієзнавства є міждисциплінарним синтезом найбільш продуктивних сучасних методів дослідження релігійних текстів відповідно до поставлених дослідницьких завдань. Таку методологічну ситуацію ми вважаємо цілком адекватною сучасному парадигмальному стану світової релігієзнавчої науки.

Незважаючи на плідну працю і ґрунтовний доробок окремих науковців, у філософському релігієзнавстві в цілому, яке має за мету не конструювання або вивчення “об’єкта” віри, а вивчення людських віросповідань в їх конкретно-історичних і практично-чуттєвих формах, лінгвістичний підхід, на наш погляд, існував “на периферії”, не будучи магістральним напрямом у вивченні релігії, а приватні дослідження були досить вторинними додатками постулатів того чи іншого варіанту “лінгвістичної” філософії до сфери релігії. Для більшості дослідників – філософів і лінгвістів – і сьогодні мова релігії як “*Terraincognita*”, при спробі описати яку “изнемогает всяк глагол”.

Причиною того, що лінгвістичні підходи дещо лякають вітчизняних дослідників, на нашу думку, є брак базових філологічних знань, що необхідні для застосування специфічних лінгвістичних підходів та методів при аналізі релігійних текстів та комунікації. Це створює дослідникам на індивідуальному рівні труднощі прикладного, практичного характеру, що відлякує від лінгвістичної проблематики молодих релігієзнавців.

Проте, труднощі, з якими стикається навіть досвідчений науковець при спробі філософського аналізу мови релігії мають, в першу чергу, онтологічний характер. Саме їх абсолютизують богослови, коли говорять про принципову неможливість вираження буття “сфери трансцендентного” мовами “граду земного”. Саме невирішеність цієї проблеми

визнають вчені, які стверджують безглуздість або “нонкогнітивність” віронавчальних положень із точки зору раціональної логіки і принципів верифікації, в ній прийнятих. Для науковців, як і для богословів, є три сфери застосування слова до проявів людського духу – 1) невимовне вербально; 2) частково вербалізоване; 3) вербалізоване. Але одне для філософів і богословів залишається нерозгаданим – “невербальна” сфера людської душі (і психіки), безмовна комунікація людини з Світом і Абсолютом, наявність якої, до кінця XX століття, практично ніким не заперечувалась.

І вчені й богослови сходяться в прагненні якомога точніше визначитиме ж і невербалізованого, а відмінність між їхніми поглядами полягає, знову ж таки, у відмінності мовних систем, у рамках яких вони описують своє сприйняття проблеми. І одні й інші називають те, що не можуть довести “аксіомами релігії” (синонім “догматів віри”), і стверджують, що якщо не приймати їх на віру безоглядно й повністю, невербальна комунікація з трансцендентним стає для людини недоступною=неможливою=безглуздою. Отже, торжествує славетне “Solafide” у його науковій та релігійній іпостасі.

Не будемо зупинятися на порівнянні науки і релігії, а чітко виділимо той факт, що наявність меж застосовності людського слова як для опису людиною “світу у середині себе”, так і для опису “світу назовні” виводить до ключових філософських проблем, які можна назвати наріжними при осмисленні нашого буття.

Оскільки новацій у розгляді цієї проблеми в сучасній науці поки що не спостерігається, виходячи з сьогоденної неможливості відповісти на питання “Що це?”, вчені релігієзнавці, філософи та лінгвісти, не витрачаючи часу дарма, плідно і старанно досліджують, як воно функціонує, в яких стосунках перебуває з іншими моделюючими системами, сукупність котрих і визначає соціум. Надзавдання таких досліджень – все те ж прагнення досягнути суть явища, однак не “зсередини”, а “зовні”. Мова релігії уявляється дослідникам кінцем нитки, потягнувши за який, можна розплутати складний клубок відкритих питань. Однак, піддавшись таким уявленням, більшість із них заплутується в тенетах цього достатньо невловимого явища.

Можна говорити про лінгвістичний детермінізм нашого світосприйняття та його лінгвістичну відносність, про “мовний полон” і “мовне рабство” людини і людства, але, оскільки у нас немає більш зручного засобу спілкування, і люди прагнуть за допомогою тієї чи іншої мови вступити в комунікацію з чим би то не було, правомірним є семіотичний підхід до мови. Мова – складна моделююча система, що входить підсистемою в інші системи, і містить, у свою чергу, ряд підсистем у собі. Але вивчення семіотики релігійних текстів і ритуалів, їх порівняння в рамках різних релігійних систем і культів, яке здійснюється в межах семіотики культури (в лотманівському її розумінні), лише множить величезний філологічний багаж, накопичений насамперед богослов’ям, прикладні потреби якого були головним стимулом розвитку філології як науки протягом цілих епох людської історії. Більш продуктивним із точки зору філософії та релігієзнавства видається зіставлення мови релігії з мовами інших складних соціальних систем.

При такому підході мова релігії, хоча й перетворюється з узагальнено-абстрактного поняття в конкретні релігійні мови (профетичні, сакральні, конфесійні), але не обростає занадто тяжким вантажем конкретно-філологічних подробиць, який знижує теоретичний рівень розгляду проблем, занурюючи їх у незначні деталі.

Правомірним, із нашої точки зору, є зіставлення конфесійних мов (насамперед мов світових релігій) із національними мовами країн, де поширені ці конфесії. Взаємодія етнічних (національних) мов із мовами профетичними (конфесійними) показує процеси їх розвитку і взаємовпливу в динаміці та може бути підставою для порівняння богослужбових мов різних конфесій. Водночас, воно виводить на проблему взаємин національного й

інтернаціонального в різних релігіях, дає можливість глибшого осмислення специфіки національного менталітету і розвитку світогляду етнічних утворень та їх груп під впливом релігії. Так, наприклад, прийняття християнства з Заходу (на латині) та Сходу (грецькою і церковнослов'янською мовами) різними групами слов'янських племен багато в чому визначило їхні історичні долі, національний характер, геополітичні інтереси. Взаємодія конфесійних мов з етнічними визначила не тільки розвиток національних літературних мов і культурно-книжкові традиції, але і вплинула на особливості мови богослужіння й обрядової практики на національних теренах.

Побудова загальної картини взаємодії національних мов із мовами релігії у різних народів і в різні історичні епохи – завдання справді енциклопедичне. Його вирішення дозволило б побачити у всій повноті й різноманітності закономірності взаємодії досить великих та універсальних комунікативних систем людства. Виконання такого роду наукової програми можливо тільки на базі міждисциплінарної інтеграції зусиль філософів-релігієзнавців, філологів-мовознавців та етнографів, із залученням фахівців широкого ряду суміжних дисциплін. Проте в сучасній науці є достатній теоретичний і методологічний потенціал для того, щоб постановка такого дослідницького завдання не здавалася утопічною.

Вивчення взаємодії релігійної мови і національних мов актуалізує вивчення феномену перекладу й питання про перекладність сакральних, або як їх називають сьогодні філософи, котрі займаються цією проблемою, – світоглядно насичених текстів, до яких зараховують і священні тексти, і богословську та філософську літературу.

Більш складна проблема полягає у виборі методології таких досліджень. Адже філологи, релігієзнавці, історики й етнографи нагромадили величезний емпіричний матеріал, який повинен бути систематизований та осмислений у руслі певної наукової парадигми. Це осмислення повинно підпорядковуватися єдиним дослідницьким завданням і проводиться в рамках конкретної концепції.

Найпродуктивнішим для аналізу релігійної мови нам видається зближення двох раніше протиставлених парадигм: когнітивної і комунікативної, що спостерігається у філософії мови з кінця ХХ ст. Єдина система припущень, сформована сучасною лінгвістичною філософією, визначається тенденціями до експансіонізму, антропоцентризму, функціоналізму й експланаторності. Найперспективнішим бачиться в цьому зв'язку когнітивно-орієнтоване вивчення культурно-специфічних форм комунікації (одним з видів якої є релігійна комунікація).

Проте ні та, ні інша парадигма не володіє якоюсь особливою специфічною методологією, допускаючи досить вільне поєднання у своїх межах найрізноманітніших дослідницьких методів. Ця обставина, з одного боку, відкриває досліднику вільний простір для творчості, однак, з іншого, ускладнює визначення місця тієї чи іншої концептуальної побудови в системі проведених досліджень, їх ідентифікацію серед суміжних і близьких за тематикою робіт. Та й традиційно, автори досліджень із мови релігії не співвідносять свої праці з якоюсь школою або напрямом, а лише визначають коло проблем, що у них розглянутих.

Когнітивна лінгвістика сприяла тріумфу семантичних ідей, коли ідея про первинність змісту і вторинність вираження стала у світовій лінгвістиці основоположною. Однак для вітчизняних учених вона пов'язана з традицією О. О. Потебні та харківської лінгвістичної школи. Для вирішення поставленої нами задачі порівняння релігійної мови з мовами національними, розвиток потебнянської традиції в застосуванні до вивчення конфесійної мови на національних територіях є принциповим.

Вітчизняна традиція, на наш погляд, може продуктивно розвиватися в цьому досить актуальному напрямку й далі. Мова йде про розвиток стосовно аналізу релігійної мови

положення потебнянської концепції про наявність і будь-якій етнічній мові загальнолюдських логічних форм мислення й національних граматичних форм вираження.

У будь-якій конфесійній мові можна, на наш погляд, виділити загальнолюдські форми релігійності та конфесійні форми її вираження. Якщо б не було першого, ні про яке порівняння релігій, а тим більш про переклад сакральних текстів, не могло б бути й мови. При всьому різноманітті релігійних вірувань і культів будь-хто з нас ніколи не сплутає релігійні дієства ні з якими іншими проявами людської активності. Те загальне, що поєднує численні дії людей під однією назвою “релігія”, зафіксовано в мові будь-якої релігії у формі певних “універсальних понять”. У той же час немає абстрактної “релігії взагалі”, релігії існують тільки у конкретних історичних формах. Неповторну оригінальність і самобутність мови кожної із них формують конфесійні форми вираження універсальних релігійних понять у мові.

Але одну і ту ж релігію можуть сповідувати люди різних етнічних груп. І їх етнічні традиції, національні мови взаємодіють з мовами й обрядами конфесії, створюючи той самий неповторний симбіоз, який називають “духовною культурою народу”. Ця взаємодія багато в чому визначає, зокрема, неповторні риси “національних” різновидів християнства або будь-якої іншої світової релігії в їх реальному побутуванні на національних територіях. І різні “варіанти” одного й того ж релігійного культу в різних народів не є чимось еретичним. Так само як і звернення кожного віруючого до Бога зі своїми власними, а не загальними для всіх словами в молитві.

У цьому зв'язку цікавим є розгляд мовних процесів, що мають місце в Північній і Південній Америці та Австралії, які заселялися інтернаціональним контингентом переселенців, коли часто в рамках однієї конфесії стикалися не тільки різні національні мови, але й різні богослужбові мови і традиції. Цікава деяка не пряма, але все ж наявна залежність між мовою більшості, яка стає державною, і традиційною для носіїв цієї мови конфесійною прихильністю, яка, хоча і стає, найчастіше, основною конфесією нового державного утворення, зазнає сильних трансформацій під “багатонаціональним впливом” на богослужбову мову і ритуали.

У будь-якій конфесійній мові можна виділити загальноконфесійні змістовні форми, що відображають єдину і незмінну загальноконфесійну сутність віровчення, і національні форми вираження цього змісту, які варіюються під впливом національно-територіального мовного узусу. На підставі такого виділення можна порівнювати й аналізувати релігійні мови, розглядати їх зміни і взаємовпливи з позицій релігієзнавства, не боячись впасти в суто лінгвістичний аналіз різноманітних письмових та усних форм сакральних текстів. Таке підґрунтя дозволяє порівнювати не тільки текстові, але і позатекстові прояви релігійної мови та релігійної комунікації: обряди, ритуали, будь-які культові дієства. Водночас методи порівняння конкретних релігійних явищ можуть вільно змінюватись відповідно до конкретних дослідницьких завдань.

Для вітчизняного релігієзнавства актуальність такого роду досліджень обумовлена як історією релігій в Україні, так і їх сучасним станом. В умовах поліконфесійності, багатовікової взаємодії на національних територіях різних релігійних традицій, які користуються різними релігійними мовами, їх взаємовпливу породило ряд специфічних проблем, накладення яких на хід розвитку української нації, формування менталітету українців постійно зачіпає “больові точки” соціального організму. В умовах розбудови незалежної держави питання мови релігії в цілому, мови богослужінь найбільш масових конфесій вийшли за рамки внутрішньоконфесійних, політизувалися. Все це робить сьогодні лінгвістичне релігієзнавство одним із найважливіших напрямів українського релігієзнавства в цілому.

Думається, що запропонований у статті напрямок досліджень конфесійних мов дозволить просунутися в осмисленні феномену релігійної мови в цілому та конкретних проявів його в Україні. Тим більше, що такий підхід актуалізує вітчизняну філософсько-лінгвістичну традицію, яка не мала аналогів у світовій науці.

Література:

1. Біленко Т. Феномен слова в християнському культурі України / Тетяна Біленко. – Дрогобич : [б. в.], 1993. – 94 с.; Біленко Т. І., Колодний А. М. Мова як елемент національного релігійно-церковного життя / Т. І. Біленко, А. М. Колодний // Релігія в духовному житті українського народу. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 154-164.
2. Богачевская И. В. Язык религии в контексте национального самосознания : монография / И. В. Богачевская. – К., 1999. – 180 с.
3. Богачевська І. В. Християнська наративна традиція: методологія філософсько-релігієзнавчого дослідження : монографія / І. В. Богачевська. – К. : Світ Знань, 2005. – 235 с. – ISBN 966-7742-17-2.
4. Горбаченко Т. Г. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України: релігієзнавчо-філософський аспект : монографія / Т. Г. Горбаченко. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 272 с. ISBN 580-095-7.
5. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Міфи і правда про трьох братів слов'янських зі “спільної колиски” / Г. П. Півторак. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2001. – 152 с. ISBN 966-580-082-5.

Богачевская И. В. Методологические аспекты лингвистического религиоведения.

В статье рассматриваются методологические аспекты и проблемное поле молодого исследовательского направления отечественного религиоведения – лингвистического, которое активно развивается на кафедре культурологии Института философского образования и науки НПУ имени М. П. Драгоманова. Доказывается необходимость развития отечественной традиции сравнительного изучения конфессиональных и этнических языков в широком культурологическом контексте.

Ключевые слова: *лингвистическое религиоведение, проблемное поле, методология, конфессиональный язык, этнический язык.*

Bogachevska I. V. Methodological Aspects of Linguistic Studies of Religion.

The article discusses the methodological aspects and the problem field of the new research direction of the national religion study – linguistic, which is actively developed at the Department of cultural studies of the Institute of philosophical education and science of National Pedagogical Dragomanov University. It proves the necessity of development of the domestic tradition of comparative study of confessional and ethnic languages in a broad cultural context.

Keywords: *linguistic studies of religion, problem field, methodology, confessional language, ethnic language.*